

УДК 321.01:316.722

Залисова О. М., ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського»

ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ РОТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УМОВАХ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Статтю присвячено актуальній теоретико-практичній проблемі ротації політичних еліт. Проаналізовано демократичні механізми формування політичних еліт. Визначено основоположні принципи ротації еліт в умовах паритетної демократії.

Проблема формування ефективних механізмів ротації політичних еліт виступає однією із актуальних для політичної теорії та практики демократичних політичних перетворень в українській політичній системі. Роль еліт у сучасних демократичних країнах важко переоцінити, вони виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу (інтегративну), комунікативну та ін.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності у механізмах ротації політичних еліт, які сформувались історично, процес ротації політичних еліт – це важлива ознака демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

Сучасна політична теорія характеризується постійною увагою до проблеми ротації політичних еліт, її конституційно-правових, інституційних, комунікативних та процесуальних основ. Серед зарубіжних авторів, які досліджують теоретичні та практичні виміри діяльності політичних еліт та політичного класу в умовах демократії слід відзначити Т. Ботгомора, Р. Дарендорфа, А. Лейпгарта, Й. Шумпетера, Р. Даля, Ю. Габермаса, Д. Растроу та ін.

Розвиток політичної науки в Україні пов'язаний із відмовою від марксистсько-ленінського підходу до розуміння сутності політичних еліт та аналізом становлення політичних еліт доби незалежності. Зокрема, дослідженню політичних еліт в українському суспільстві присвячено роботи В. Бебика, М. Головатого, Н. Дубовик, В. Журавського, В. Кременя, В. Литвина, С. Макеєва, М. Михальченка, М. Обушного, А. Пахарєва, В. Полохало, М. Пірен, Д. Табачника, Ю. Шайгородського, П. Шляхтуна та ін.

Водночас, проблема конструювання оптимального та ефективного механізму ротації політичних еліт в Україні із урахуванням специфіки механізмів та принципів ротації політичних еліт у різних моделях демократії та досвіду демократичних перетворень останніх двадцяти років потребує подальших досліджень.

Мета даної наукової статті полягає у політологічному аналізі принципів та механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії, як однієї із можливих моделей демократичного розвитку в Україні. Поставлена мета обумовила наступні завдання роботи:

- проаналізувати основні етапи історичного розвитку теорії політичних еліт;

- визначити специфіку ротації політичних еліт в умовах тоталітарних політичних режимів (на прикладі комуністичного та націонал-соціалістичного державного устрою);

- проаналізувати паритетну демократію, як модель суспільного устрою та визначити механізми ротації політичних еліт в умовах демократії.

Теорія політичних еліт у сучасному пізнанні виступає в якості однієї із важливих пояснювальних схем, її елементи присутні у ідеологічних доктринах – від лібералізму до комунізму.

Джерела елітарного підходу до політики та мистецтва управління державними справами можна знайти у роботах Конфуція, Платона, Аристотеля. Вони вважали, що панувати у спільноті мають кращі: досконалі моральні правителі у Конфуція, мудрі (філософи) у Платона, «середні» у політії Аристотеля.

У теологічних доктринах Середньовіччя з'являється феномен «цезарепапізму», як поєднання влади світської та церковної у особі імператора та ідея про «два мечи» влади (автором якої є Геласій), які знаходяться в руках Папи Римського.

На наступному історичному відрізку розвитку елітаризму, Н. Макіавеллі, як перший модерний політичний теоретик дав поради щодо «техніки здобуття та утримання влади групі державних мужів, яка відірвалась від середньовічних феодалних та релігійних клів», він виходив з необхідності застосування насильства для вирішення конфліктів [1, с. 350]. Звертаючись до правителів, Н. Макіавеллі радив їм бути водночас левими та лисами, якщо не вдається вирішити конфлікт завдяки праву.

Ідея розподілу влади та ротації службових осіб стає спільним знаменником політичних доктрин Нового часу та виражається

у творах Гуго Гроція, Джеймса Гарінгтона, Томаса Гоббса, Джона Лока, Жан-Жака Руссо, Шарля Луї Монтеск'є та ін.

Зокрема, Дж. Гарінгтон, що представляв республіканські погляди на державний устрій, порівнював ротацію державних службовців з кровообігом.

Він наголошував на необхідності ротації, таємного голосування, розподілу влад та вважав, що «Судді повинні обиратись на короткі терміни, звичайно на рік і повинні бути позбавлені права поновно обиратись відразу після закінчення терміну повноважень... Справедлива республіка... то врядування, що ґрунтується на рівних законах і втілюється в надбудові чи у трьох суспільних групах: в сенаті, що дебатують й виносить пропозиції, у виборцях, що вирішують голосуванням, та у державних чиновниках, що формуються на засадах рівноправної ротації через голосування виборців на основі балотування» [2, с. 450].

Класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельса об'єднують ідеї поділу суспільних груп на еліти та не-еліти. Ці автори виходили із природності суперництва, конфліктів та суттєвих розбіжностей, які постійно виникають всередині еліт. Задля збереження влади еліти вдаються до насильства та ірраціоналізму, нав'язуючи масам відверто неправдиву картину світу політичного.

Так, Г. Моска розрізняв ліберальний та автократичний режим саме за механізмом рекрутування еліт: «Якщо влада передається зверху вниз так, що нижчого функціонера обирає вищий, то йдеться про автократичний режим. Якщо ж влада делегується знизу, то режим варто називати ліберальним. Автократичний режим допускає існування автократа, тобто особистості, що персоніфікує інститут влади. Ліберальний режим, навпаки, функціонує на основі належної організації виборчої системи» [3]. Г. Моска вважав, що однією із головних умов існування демократичної моделі є оновлення еліт шляхом ротації через механізм демократичних виборів. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», який відзеркалює процес відчуження політичних еліт.

Вивчаючи роботи В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса слід звернути увагу на наступні положення:

– визначення ролі правлячих і неправлячих еліт у політичній діяльності, революції, як засобу прискореної ротації політичних еліт та циркуляції еліт (В. Парето);

– обґрунтування функцій правлячого класу та державної бюрократії в політичному процесі (Г. Моска);

– олігархізація як неминуча форма організації партійних структур (Р. Міхельс).

Для дослідження механізмів ротації політичних еліт важливою є думка М. Вебера щодо легітимності політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції.

На небезпеці закритості еліт, замкнутості аристократичного кола, незважаючи на провідну духовну місію аристократії, наголошував М. Бердяєв. Подоланню бюрократизації партійної системи мають сприяти механізми, запропоновані М. Острогорським: – виконання партіями функцій презентації та артикуляції соціальних інтересів, а не здобуття влади для партійної еліти; – індивідуальна політична відповідальність, а не колективна партійна.

На думку К. Байме, «історично зовсім не випадково, що теорія еліт була сформульована спочатку у таких країнах, як Італія та Німеччина, які розвивалися відносно диспаративно і мали великі труднощі з парламентською формою правління... Саме «запізнілі нації» ще сьогодні мають особливо погане ставлення до застосування поняття «еліта», і багато дослідників намагаються – після неправильновикористання, яке вживали до того ж у фашистських системах – уникати слова «еліта» [1, с. 349].

У модерних теоріях еліту переважно протиставляли поняттю маси і підносили її як порятунок від виродження знівельованого масового суспільства. Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси).

Презентуючи себе як «правдиві» демократії, комунізм та фашизм таврували лібералізм як псевдодемократію. При цьому тоталітарні режими знищили громадянські свободи та права, для захисту яких і створювались демократичні конституції з принципами паритету та розподілу влади.

В основі доктрин комунізму та фашизму знаходилась ідея колективізму. Вони «заперечували, що першочерговою метою уряду

є захист прав і свобод, і також, що індивідуальна людська істота є компетентним суддею як своїх власних першочергових інтересів, так і стратегій і практик, що їх мав би дотримуватись уряд, аби захистити загальні чи соціальні інтереси. Обидва запровадили колективну сутність – расу у випадку фашизму і суспільство у випадку соціалізму – як володаря вартості вищої, ніж індивід, і зображали людські істоти як чинники чи органи колективу. Обидва тому зображали політику як тайну понад звичайну людську тяму і розуміли її як функцію еліти, наділеної особливими здібністю і талантом. Фашизм представляв цю здібність як інстинкт чи геніальність. А комунізм представляв це як вищий тип науки і тому прерогативу експертів, навчених розпізнавати необхідний курс по якому мусить йти історичний прогрес» [2, с. 644].

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв та вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму, що проблеми, які виникають у політичних та соціальних стосунках між людьми, повинні вирішуватись через розсудливість і добру волю, тому що люди не мають якихось вищих здібностей.

Претензії фашистського чи комуністичного лідера на вищі якості у розумінні політик та інтересів народу ставляться під сумнів з точки зору ліберального підходу до політики, як сфери панування раціоналізму та моралі.

При цьому, «Комуністичні претензії на вищу форму наукового знання були по формі раціональними, але порушували фундаментальний принцип лібералізму – що соціальні стосунки є по суті моральними стосунками... ліберальна політика завжди вважала політичного експерта за творця політики, чие остаточне рішення було не просто оцінкою причин чи підрахунком шансів, а судженням чесною гри, чи справедливості, чи далекоюсяжних інтересів, чи загального добробуту, – отже, в останній інстанції етичним судженням про те, що мусило б статися, радше ніж фактичним судженням про те, що станеться» [2, с. 645].

Націонал-соціалістична ідеологія пропонувала власну трактовку відносин народу, еліти та вождя, яка виходила з того, що люди не є рівними від природи (тут можна згадати і т. зв. «расову теорію» нацизму), а створюють ієрархію керівників та підлеглих. Політичні інститути повинні розрізняти цю індивідуальну вартість: у центрі системи знаходиться вождь, його оточують

найближчі послідовники (правлячий клас, або еліта). Масам протиставлялась природна аристократія, еліта, яка виражає волю народу, забезпечує духовне та інтелектуальне керівництво, а її добір – це природний процес, який протиставляється механічному обрахунку голосів в умовах демократичної процедури виборів та голосування.

У середині ХХ століття, у межах демократичного політичного дискурсу, сформувались дві основні школи дослідження еліт: «макіавелістська» та «елітного плюралізму». Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає раціональний відбір та рекрутування управлінців, починаючи із системи освіти та закінчуючи виборами. Проте, на думку К. Мангайма, три способи селекції та ротації еліт – кров, власність та досягнення, комбінуються та поєднуються у демократії.

Теорія плюралізму еліт виходить із наявності у суспільстві розгалуженої системи соціальних груп, які захищають власні специфічні інтереси, що стримує можливість монопольного зосередження влади в руках однієї групи еліт.

У теоріях Й. Шумпетера (теорія демократичного елітизму), А. Лейпгарта (теорія демократії у плюральних суспільствах) та Р. Даля (теорія поліархії) виділяється одна із головних проблем політичного управління в умовах демократії: монополізація політичного ринку з боку елітних груп, елімінування демократичних принципів ротації еліт та, як наслідок, загострення конфліктів між владою та суспільством.

У відповідь на ці виклики Й. Шумпетер пропонує вільне змагання між представниками конкуруючих еліт за голоси виборців, А. Лейпгарт наголошує на необхідності плюралізму еліт у демократії соціальної згоди, а Р. Даль пропонує модель поліархії, як змагання за посади між політично активними громадянами. Для моделі поліархії визначальними стають не лише вибори, а інституційні гарантії демократії, які включають свободу асоціацій, свободу слова, право обирати та бути обраним, право на альтернативні джерела інформації.

Однією із основних проблем у процесі демократичного транзиту українського суспільства виступає пошук оптимальної моделі ротації політичних еліт. Це обумовлено особливістю транзиту, який стосується одночасно усіх сфер суспільного життя – від політики та

економіки до культури та освіти. І якщо на першому етапі транзиту авторитарні еліти можуть виконувати позитивну роль ініціювання демократичних реформ, забезпечення стабільності у суспільстві та представництва інтересів, то остаточний демократичний транзит неможливий без подолання авторитарних тенденцій при збереженні плюралізму груп та балансу, паритету різних конфесійних, етнічних, культурних та гендерних груп.

На порядку денному формування ефективних механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії знаходяться:

– підвищення рівня політичної культури влади та суспільства за допомогою освітніх програм та заходів, спрямованих на комунікативну взаємодію представників різних національних, культурних, конфесійних груп, забезпечення гендерної рівності та паритетного представництва в органах влади;

– подолання загрози монополізації влади з боку елітних груп через механізми підвищення громадянської активності та залучення інституцій громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень;

– відновлення довіри у відносинах «влада – суспільство»;

– впровадження моделі виборів, яка б гарантувала максимально широку презентацію інтересів суспільних груп (національну, конфесійну, гендерну);

Для забезпечення демократичних механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії важливими чинниками стають також контроль парламенту над виконавчою владою, верховенство права, забезпечення свободи слова та зібрань, відсутність цензури, захист прав меншин.

Таким чином, враховуючи мультикультурність, поліконфесіональність українського суспільства та наявність політичного плюралізму, в якості оптимальної моделі політичного розвитку може виступати паритетна демократія. Саме ця модель здатна забезпечити ефективні демократичні механізми ротації політичних еліт.

Бібліографічний список

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. – К. : Стило, 2008. – 396 с.
2. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / Дж. Г. Себайн, Т. Л. Торсон; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – 838 с.

3. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Шведа Ю. Р. – Львів, 2010. – 462 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2012

Статья посвящена актуальной теоретико-практической проблеме ротации политических элит. Проанализированы демократические механизмы формирования политических элит. Определены основополагающие принципы ротации элит в условиях паритетной демократии.

The article deals with the actual theoretical and practical problems of rotation of political elites. Analysis of democratic mechanisms of political elites. Defined the fundamental principles of rotation of elites in a parity democracy.